

A Strukturális magyar nyelvtan 4. kötetének fejezetei

1. Az igék szemantikája és a szintaktikai alternáció (Bibok Károly)

Mivel a szintaktikai alternációban **mind lexikai, mind konstrukciós** tényezők szerepet játszanak, a kötet jelen fejezete a lexikai és konstrukciós eljárás erőit magába olvasztó **lexikai-konstrukciós** magyarázatot javasol. Ennek lényege: egy olyan gazdagabb – általánosabb, vagyis alulspecifikált – lexikai jelentést tételezünk fel, amely alapul szolgál a szintaktikai alternációban megvalósuló mindkét konstrukcionális jelentés számára. Így minden egyes igét egyetlen szótári tételként kezelhetünk. Ez a szintaktikai alternáció felől tekintve azt jelenti, hogy egy ige akkor vehet részt alternációban, ha rendelkezik olyan általánosabb lexikai jelentéssel, amellyel az alternációbeli mindkét jelentés összeegyeztethető. Ha pedig egy ige jelentése nem kapcsolható össze különböző, a reprezentációjából következő interpretációkkal, akkor az adott ige nem is váltakozhat szintaktikailag.

A szintaktikai alternációk lexikai-konstrukciós magyarázatának **a poliszémia fogalma szempontjából** is van két figyelemre méltó vonása. Először, a szintaktikai alternáció lexikai-konstrukciós megközelítése egyúttal azt is jelenti, hogy a váltakozó szintaktikai konstrukciókban megjelenő jelentések közül nem szükséges az egyik vagy másik konstrukcionális jelentést alapvetőbbnek tekintenünk. Az „elsődleges” jelentés az alulspecifikált lexikai jelentés, amelyhez képest mindkét konstrukcionális jelentés másodlagos, és a kétféle jelentés közötti kapcsolat nem az egymásból való levezethetőségen, hanem az egymással való összeegyeztethetőségen, ill. az egymáshoz való illeszkedésen alapul.

Másodszor, a lexikai egység (konstrukcionális) többértelműségének elégséges feltétele a különböző konstrukciókban való előfordulás, szükséges feltétele pedig a különböző kontextusokban való használat – a lexikai pragmatika szellemében.

2. Az implicit alanyi és tárgyi igei argumentumok előfordulásának lexikai-szemantikai jellemzői (Németh T. Enikő)

A fejezet fő célkitűzése annak tüzetesebb vizsgálata volt, hogy az igék mely lexikai-szemantikai tulajdonságai és hogyan befolyásolják az alanyi és a tárgyi implicit argumentummal való előfordulásukat. A korábban alanytalannak tekintett, a természeti jelenségekkel kapcsolatos igék esetén olyan lexikai-szemantikai reprezentációt feltételezhetünk, amely tartalmaz alanyi vonzattal realizálható argumentumhelyet. A tárgyas igék tárgyatlan használata esetén szintén egységes, második, tárgyként realizálható argumentumhelyet is tartalmazó reprezentációból indultunk ki. Az elemzett igék (a természeti jelenségekkel kapcsolatos igék, foglalkozásigék, táplálkozásigék, háztartási igék, földműveléssel kapcsolatos igék stb.) gazdag lexikai-szemantikai reprezentációval rendelkeznek, amelynek segítségével (szelektív megkötésekkel, szótári sztereotípiákkal, a kategóriák prototipikus struktúrája révén) erőteljesen korlátozzák lexikailag alanyi vagy tárgyi argumentumaikat. Lexikai-szemantikai reprezentációjuk kétféleképpen értelmezhető, ami lehetővé teszi implicit argumentummal való használatukat tágabb kontextus figyelembe vétele nélkül is. Ha ugyanis csak az igék által jelölt esemény vagy cselekvés van a figyelem középpontjában, akkor az alanyi, illetve a tárgyi argumentum implicit maradhat, hiszen a lexikai-szemantikai reprezentációban az argumentumot korlátozó szelektív megkötés háttérinformációként továbbra is elérhető, a lexikailag kifejezetlenül hagyott argumentum pedig ezzel a háttérinformációval azonosítható. Ugyanakkor, számos esetben önmagában nem elegendő a lexikai-szemantikai reprezentációban szereplő információ, a kontextus és a reprezentáció interakcióját kell feltételezni. Az alanyi, illetve tárgyi implicit argumentummal

való elemzés tekinthető vonzatszámcsökkenéssel járó szintaktikai alternációnak (vö. Bibok fejezetét), továbbá az elemzés kiterjeszhető a határozói implicit argumentumokra is.

Bár az, hogy az egyes igék lexikai-szemantikai reprezentációjában milyen korlátozó információk vonatkoznak az argumentumokra, tekinthető egyes esetekben egyedi tulajdonságnak, az viszont, hogy ha az egyes igék lexikai-szemantikai reprezentációja tartalmaz az argumentumokra vonatkozó szelekciós megkötést, előre jelezhetővé teszi, hogy az igék használhatók-e tágabb kontextus nélkül lexikailag kifejezetlen argumentummal.

3. Határozatlan argumentumok (Maleczki Márta)

Ez a tanulmány a határozatlan argumentumokkal kapcsolatos két nagyobb problémakört tárgyal. Az első rész a határozatlan argumentumok egyik speciális típusának, a néveletlen (puszta) közneveknek az előfordulását megengedő környezeteket vizsgálja. A nyelvi adatok tanulmányozása alapján az eredmény a tárgyi puszta köznévi esetben az, hogy ámbár nem lehet minden megengedett/tiltott előfordulásukat a predikátum eseményszerkezeti tulajdonságaival magyarázni, bizonyos összefüggések az eseményszerkezet és a puszta köznévi referenciális tulajdonságai között megfigyelhetők: például a cselekmény-predikátumok tárgyakként szereplő puszta köznévi megőrzi a predikátum kumulatív referenciájú eseményszerkezetét. Az alanyi helyzetű puszta köznevek megjelenését/nem megjelenését pedig a mondat által kifejezett ítélet típusa határozza meg: thetikus ítéletekben, lokatívuszi kifejezés jelenlétében még olyankor is előfordulhatnak puszta köznevek, amikor egyébként az ige szemantikai tulajdonságai ezt nem tennék lehetővé. Sőt, még a tárgyi szerepű puszta köznévi is a lokalizálható állapotok mellett előfordulhat, de az értelmes módon nem lokalizálható, pl. tudást, érzelmet kifejező igék nem tolerálják.

A második rész a szemantikailag határozatlannak minősíthető argumentumokra általánosan jellemző tulajdonságokat, valamint a csak határozatlan argumentumokat megengedő környezeteket vizsgálja; vagyis az ún. határozottsági korlátozás szemantikai okait kutatja. A magyar nyelvi adatok és a határozott/határozatlan megkülönböztetés egzakt szemantikai definíciója alapján az az álláspont kristályosodik ki, hogy valójában nem a határozottság tulajdonságának kiküszöbölése történik a releváns kontextusokban, hanem a nem-specifikus tulajdonság megkövetelése. Erre az egyik bizonyíték az, hogy határozott, de nem-specifikus argumentumok is megjelenhetnek a korlátozást mutató környezetekben, a másik pedig az, hogy ilyenkor a határozatlan argumentumok mindig csak nem-specifikus interpretációt kaphatnak, specifikusat sohasem. Ebben a részben a határozatlan (pontosabban nem-specifikus) argumentumokra általánosságban is megfogalmazódik a puszta köznevekkel kapcsolatban már felfedezett tény, mely szerint ezek az igekötőtlen igék előtti helyen alanyként csak thetikus ítélettípusban jelenhetnek meg (ha nem fókuszos a mondat). Sőt, nemcsak az alanyként, hanem a tárgyként megjelenő argumentumok kötelező nem-specifikusságát is magyarázhatja a diskurzus-referens bevezető képesség megkövetelése (pl. a nem-specifikussági követelmény tipikusan megjelenik az igekötő nélküli kreatív igék tárgyra vonatkozóan).

4. Az igék lexikai ábrázolása és az eseményszerkezet (Gyuris Beáta – Kiefer Ferenc)

Az ige eseményszerkezete minimálisan atomi eseményekből és azok egymáshoz való temporális viszonyaiból épül fel. A fejezet három atomi eseményt tételez fel: állapotokat, folyamatokat/cselekvéseket és pontszerű eseményeket. Minden esemény ezekből épül fel. A fejezet bemutatja, hogy az igék bizonyos időmódosítókkal való kompatibilitás alapján olyan osztályokba sorolhatók, amelyek az eseményszerkezet szempontjából egységesen viselkednek. A korábbi eseményszerkezeti munkákhoz képest a fejezetben az az egyik

újdomóság, hogy nem két, hanem négy időmódosítót vizsgál, és arra a kérdésre keres választ, hogy a teljes eseményszerkezet milyen részei azonosíthatók időmódosítók segítségével. A fejezetből az is nyilvánvalóvá válik, hogy az eseményszerkezet megállapításához egyéb lexikai-szemantikai információkra is szükségünk van, pl. arra, hogy az ige állapotváltozást ír-e le vagy sem.

Sajátos problémákat vet fel az igeeknek időpontot jelölő időmódosítókkal való kompatibilitásának kérdése, ti. az ilyen időmódosító nem minden esetben tud részeseményt azonosítani. A pontszerű események azonosításán kívül azonban jól használható a teljesítményigék és az eredményigék elkülönítésére: bár az időpontot kifejező időmódosító mindkét eseménytípussal kompatibilis, részeseményt vele csak az eredményigék esetében azonosíthatunk.

A fejezet azt is megmutatja, hogy az aspektus levezethető az eseményszerkezetből, amiből az következik, hogy az ige lexikai ábrázolásában eseményszerkezetes elemzés esetében nincs szükség az aspektus lexikai ábrázolására.

5. Rendszeres igei poliszémia (Ladányi Mária)

Ebben a fejezetben az igei poliszémia konkrét jelenségeit elemezve próbáltunk hozzászólni a poliszémiával kapcsolatban felmerült elméleti kérdések egy részéhez. Az igeekre jóval nagyobb mértékben jellemző a poliszémia, mint a főnevekre; ugyanakkor az igei poliszémia nehezebben megragadható, mint a főnévi, mivel kevésbé rendszeres. Ennek egyik feltételezett oka az, hogy míg a főnevek esetében a főnév új jelentésének létrejötte általában egy fölérendelt kategória felismeréséhez kötődik (azaz a főnevek jelentésváltozására az ún. 'IS A' reláció a jellemző), az igeik jelentésének bővülése elsősorban a 'MÓD' ('MANNER') mozzanat mentén zajlik. Tanulmányunkban a fenti elképzeléstől némileg eltérő eredményre jutottunk. Az empirikus vizsgálat eredményeképpen megállapítottuk, hogy más nyelvekhez hasonlóan a magyarban is jóval több a szerkezeti alternációval együtt járó, mint az anélküli rendszeres jelentéssz összefüggés. (Ez összhangban van azzal a ténnyel, hogy az ige jelentése akkor is szerkezetekben érvényesül, ha nem lexikailag kötött szerkezetekről van szó, tehát általában nem lehet az ige jelentését önmagában szemlélni.) Azt találtuk azonban, hogy a szintaktikai szerkezet alternációja csak akkor jár együtt jelentéskülönbséggel, ha az ige szemantikai átosztályozódása is megtörténik. Ebből az következik, hogy a főnevekhez hasonlóan az igeik új jelentésének létrejötte is egy fölérendelt kategória felismeréséhez kötődik – vagyis az igeik jelentése szintén az 'IS A' reláció mentén bővül, csak (főként a nem rendszeres jelentéssz összefüggések esetében) bonyolultabban, mint a főneveké, mert jelen van a 'MÓD' ('MANNER') mozzanat is. A vizsgált anyagból kirajzolódó másik jellegzetesség az, hogy az angolban vagy az oroszban meglévő igei poliszémiával járó szerkezeti alternációk egy jó része nincs meg a magyarban, új igei jelentés (poliszémia) helyett gyakori az ige-kötő vagy ige-képzős megoldás, vagyis új lexikai egység létrehozása. A fenti jelenség kapcsán felvetődik az a gondolat, hogy a szintaktikai szerkezetekhez kötődő rendszeres igei poliszémia jelenségének kiterjedtsége tipológiai tényezők függvénye is lehet, pl. összefügghet a nyelv morfológiai (ezen belül a szóképzési rendszer) gazdagságának mértékével. A főnévi rendszeres poliszémiához hasonlóan a rendszeres igei poliszémián belül is célszerűnek látszott (a morfológiai produktivitásfogalom kiterjesztésével) különbséget tenni a csak rendszeres, ill. a termékeny minták között. Ez utóbbi esetekben a levezetés iránya sem közömbös: a kiinduló és a megjósolható levezetett jelentést érdemes megkülönböztetni egymástól. Az elemzett anyagok tanúsága szerint bizonyos jelentések/jelentéssz összefüggések csak akkor jöhetnek létre, ha a kiinduló szerkezet, ill. jelentése megfelel valamilyen követelménynek (pl. rögzített lehet a szintaktikai szerkezetben tárgyként vagy lokálisként

érintett dolog anyaga, jellege, a cselekvés kiindulópontja, irányultsága, célja, szándékoltsága stb.).

6. Az igei argumentumok (Csirmaz Anikó)

A fejezet rövid áttekintést ad a magyar igei argumentumszerkezetek tulajdonságairól és szerkezetéről, valamint számba vesz néhány ezzel kapcsolatos általánosabb kérdést is. Az első rész az igei argumentumszerkezettel kapcsolatos alapfeltevéseket ismerteti, és részletesebben tárgyalja a különféle thematikus szerepeket, valamint a magyarban a létezés kifejező igék tulajdonságait. Az alapfeltevésekre építve a második és harmadik alfejezet egyrészt a vonzatok és a szabad határozók megjelenési formáit tárgyalja – különös tekintettel a különböző esetjelölések eloszlására és megjelenésére –, másrészt arra tér ki, hogy hogyan lehet megkülönböztetni a szabad határozókat azoktól az összetevőktől, amelyek az ige argumentumaként jelennek meg az adott szerkezetben. A fejezet ezeken kívül röviden kitér az igékkel sokszor választhatóan megjelenő határozói és igekötői összetevőkre, valamint arra, hogy ezek hogyan befolyásolhatják az alapige argumentumszerkezetét. Végül a fejezet röviden összefoglalja, hogy milyen változások lehetségesek a magyar argumentumszerkezetben; az argumentumszámot változtató, és azt nem befolyásoló változásokra is mutat példát.

7. A relációs főnevek (Laczkó Tibor)

Bár a magyar generatív szakirodalom bőségesen, különböző elméleti keretekben elemzi a képzett, argumentumszerkezettel rendelkező relációs főneveket, a képzetlen relációs főnevek generatív elemzése eddig megmaradt néhány alapvető és kézenfekvő általánosítás szintjén. Fejezetünk ez utóbbi kategóriában további lényegesnek tekinthető empirikus megállapításokat is tesz. Érveket sorakoztat fel amellet, hogy a képzett és a képzetlen főnevek esetében egyaránt szükséges megkülönböztetni a fogalmi kerettel bíró főneveket, valamint a fogalmi kerettel és argumentumszerkezettel rendelkező főneveket. Ugyanakkor amellet is érvel, hogy a képzett és a képzetlen kategóriában is elengedhetetlenül fontos feltenni két különböző lexikai folyamatot. Az egyikben az argumentumot egzisztenciálisan lekötjük, a másik eredményeképpen a főnév elveszíti az argumentumát, sőt a fogalmi keretében az ennek az argumentumnak megfelelő bővítményt is. A képzetlen főnevek esetében az elidegeníthetetlen viszony jellemző módon argumentumszerkezettel ruházza fel a főnevet. Az ilyen főnevek közül viszont soknak kimutathatóan van „elidegenített” használata. Ezt modellünkben úgy ragadjuk meg, hogy feltesszük: az adott főnév ilyenkor nemcsak az argumentumát, hanem a fogalmi keretbeli bővítményét is elveszíti. A birtokos szerkezetnek egy merőben új elemzését dolgoztuk ki. Az a lényege, hogy a birtokviszonyt kifejező kötött morféma, a Poss predikátum, amelynek két bővítménye és egy argumentuma van, nem alkot komplex predikátumot a főnévi fejjel, szemben a korábbi generatív elemzések felfogásával. Ehelyett egy olyan konverziós folyamatot alkalmazunk, amely egy közönséges főnévből egy propozicionális argumentummal bíró főnevet hoz létre. A Poss morféma pedig ennek a propozicionális argumentumnak lesz a predikátuma. Egyrészt ilyen módon a közönséges főnévből konverzióval előállított alak ebben a megközelítésben egyértelműen relációsnak minősül (hiszen argumentumszerkezettel rendelkezik). Másrészt a bevett generatív terminológiával az így létrehozott főnévemelő predikátumnak számít, mivel a birtokos összetevő (bár a grammatikai funkcióját tőle kapja) nincs szemantikai kapcsolatban vele. Amikor a Poss predikátum argumentumszerkezettel bíró relációs főnévhez járul, akkor azt állítjuk, hogy ugyanaz a konverzió nem emelő, hanem azonossági törő predikátumot hoz létre

belőle. Következésképpen a birtokos funkciót kapó összetevő egyszerre szemantikai argumentuma az így létrejött főnévi predikátumnak és a Poss predikátumnak. Ezzel a módszerrel biztosítjuk a közönséges és az argumentumszerkezettel rendelkező főneveket tartalmazó birtokos szerkezetek közötti alapvető különbség modellálását. Azt nevezetesen, hogy az utóbbi típusnak a birtokos összetevő mindig szigorúan az argumentuma is egyben.

8. A melléknevek szemantikája (Kiefer Ferenc)

A fejezet a mellékneveket szemantikai tulajdonságaik alapján három nagy osztályba sorolja. Az első osztályba tartoznak azok a melléknevek, amelyekkel olyan tulajdonságot jelölünk, amely nem lépheti túl saját tartományát, nem 'relativizálható'. Ide tartoznak pl. a névnevekre utaló melléknevek és a szint jelölő melléknevek. A 'svéd', 'finn', 'albán' sohasem kerül egymással átfedésbe; a 'zöld'-nek lehetnek különböző árnyalatai, de sohasem jelenthet 'sárgá'-t. A második csoportot azok a melléknevek képviselik, amelyek túlléphetnek saját tartományukon. Ide tartoznak a mértéket jelölő melléknevek és az értékelő melléknevek. A '123 cm magas' nem jelent feltétlenül 'magas'-t, a 'magasabb' pedig az 'alacsony' tartományát is lefedi. Végül a harmadik csoportot olyan melléknevek képviselik, amelyek temporális vagy modális értéket hordoznak és a jelzett szó nélkül elvesztik értelmüket: 'az előző elnök' nemcsak, hogy nem 'elnök', hanem 'előző' sem. Hasonlóképpen az 'állítólagos betörő' nem feltétlenül 'betörő' és semmiképpen sem 'állítólagos'.

A melléknevek szótári ábrázolása szempontjából a mértéket jelölő melléknevekről tudunk legtöbbet. Az ábrázolásnak tartalmaznia kell azokat a dimenziókat, amelyekre egy mértéket kifejező melléknév vonatkozhat. A 'nagy' melléknévnek nincs kitüntetett dimenziója, a 'hosszú'-nak és a 'magas'-nak van. Az előbbinek a horizontális, az utóbbinak a vertikális dimenzió. A kitüntetett dimenzió megadása azonban nem elegendő, tudnunk kell pl. azt is, hogy milyen dimenzióra vonatkozhat a 'széles' vagy a 'vastag'. Ehhez a tárgyak dimenzionális tulajdonságait is modellálnunk kell.

A mértéket jelölő mellékneveknek van abszolút és relatív használata. Az utóbbi esetében mindig egy átlagértékhez viszonyítunk.

A melléknevek szótári ábrázolása különböző bonyolultságú lehet. Feltételezésünk szerint a szótári ábrázolás komplexitása a melléknévi jelzők sorrendjével korrelál, a komplexitás mértéknek ismeretében tehát előre jelezhetjük a melléknév szintaktikai pozícióját.

9. A mellérendelő kötőszók (Bánréti Zoltán)

A tanulmány a kötőszók szótári tulajdonságait vizsgálja. Kiindulópontként az szolgál, hogy a jelentés és a hangalak mellett a kötőszók lexikailag releváns tulajdonságai közé tartoznak az alapvető szintaktikai tulajdonságok is. Így az, hogy a mellérendelő kötőszó olyan szintaktikai fej, amely meghatározott kategóriájú bővítményeket kíván meg. Ezek száma és kategóriái az egyes mellérendelő kötőszóosztályok szerint eltérő. Bemutatjuk, hogy a kötőszók ilyen szintaktikai tulajdonságai korrelálnak a kötőszó jelentése aluspecifikáltságának fokával: vannak kötőszók melyek jelentése mindig kiegészül a tagmondatokból eredő jelentésmozzanatokkal, vannak amelyek jelentése interakcióban áll a tagmondatok jelentésével és vannak kötőszók, melyek hozzáadják önnön konstans lexikai jelentésüket az összetett mondat jelentéséhez. Mindez azt jelenti, hogy a mellérendelő kötőszók lexikai ábrázolásai valamilyen mértékben aluspecifikáltak, és a kompozicionalitás rájuk is érvényes. A mellérendelő kötőszók szintaktikai és szemantikai sajátosságait bemutatva, amellest érvelünk, hogy a mellérendelő kötőszavak speciális szerkezetépítő funkciókat látnak el. Ezek a funkciók a kötőszó kategóriájától, a mellérendelt tagok kategóriális jegyeitől és a

szintaktikai környezettől függenek. Így vannak főnévi jegyű összetevőket mellérendelő, *jegy-összeegyeztető* funkciójú kötőszavak, és vannak predikatív jegyű kategóriákat koordináló, *jegy-kiosztó* funkciójú kötőszavak. A *jegy-összeegyeztető* funkciójú kötőszó: *n-áris* kötőszó, mert *n*-számú, (nyelvtanilag nem korlátozott számú) tagot koordinálhat. A *jegy-összeegyeztető* kötőszói fej aszimmetrikus szerkezetet formál, és a mellérendelt tagoknak éppen azokat a jegyeit egyezteteti, melyek a szószerkezet egészének a mondattani funkciója szempontjából relevánsak. Ezek a kötőszók a mellérendelt főnévi szerkezetek releváns nyelvtani jegyeit egyeztetik, és ennek eredménye megjelenik az igei egyeztető végződések kiválasztódásában. A *jegy-kiosztó* kötőszó: *bináris* kötőszó, amely csak két tag mellérendelésére alkalmazható, (a két mellérendelt tag mindegyike nyelvtani szempontból tetszőlegesen komplex lehet). A *jegy-kiosztó* kötőszói fej szimmetrikus szerkezetet képez, melyben a tagok sorrendje megszorított. Ezek a kötőszók maguk rónak ki jegyeket a koordinált, predikatív kategóriákra, és ennek eredménye nincsen hatással az igei egyeztetető végződésekre. Kimutatjuk, hogy a magyar *jegy-kiosztó*, *bináris* kötőszók, implikatív relációkat jelölnek, befolyásolják a tagmondatok időviszonyait és a tagmondatok prozódiai tulajdonságait is.

10. Funkcionális kategóriák (Kenesei István)

Fejezetünkben kiindulópontként azt állítjuk, hogy a függőszók nem változtatják meg azoknak a szintagmáknak a kategóriáját, amelyekhez hozzátapadnak. A fejezet végén ezzel szemben azt állapítjuk meg, hogy ezt úgy kell érteni, hogy a leíró nyelvtanban függőszóként jellemzett szótári elemeknek valójában nincsen saját kategóriájuk. A strukturális mondatban azonban ezek a funkcionális kategóriák (FK-k) szórendi változásokat idéznek elő, ezt pedig kizárólag kategóriák fejként tehetik meg, amiből az következik, hogy saját kiterjesztéssel kell rendelkezniük. Ismét csak oda jutottunk el, hogy a FK-k többségének saját kategóriája kell, hogy legyen, de ettől még hagyományos értelemben nem alkotnak különálló "szófajokat".

Egyértelmű meghatározást adunk a funkcionális kategóriákra: ezek az elemek zárt osztályaiba tartozó olyan szavak (illetve általában szavak és inflexiós morfémák), amelyek kategóriájuk fejként kategoriálisan megszabott vonzatokat követelnek meg, amelyeknek azonban nem adnak tematikus szerepet. FK-kat általában a láthatósági feltétel alapján állíthatunk fel. Eszerint az FK a) fonetikai formával bíró látható elem, vagy b) olyan nem látható elem, amely más elemek sorrendjét módosítja, vagy c) olyan nem látható elem, amely más elemek alakját módosítja. E fejezetben csak az (a) kritériumot vettük figyelembe, mivel kizárólag szószintű elemekkel foglalkoztunk. Az általános tulajdonságok ismertetése után hét FK-t elemeztünk több-kevesebb részletességgel (segédigék, névelők, tagadószók, kérdő függőszó, mondatbevezetők, az *is*, és a *csak*), megjegyezvén, hogy csak példákat mutatunk be a magyar FK-król, és nem adunk teljes körképet az összes FK-ról.

11. A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé (Gyuris Beáta)

E fejezet célja az, hogy bemutassa, milyen típusú adatokat kell megmagyaráznia és milyen típusú problémákkal kell szembenéznie egy olyan elméletnek, amely a magyar diskurzus-partikulák jelentését egységes keretben, formálisan kívánja megragadni, elsősorban a nemzetközi szakirodalomban tárgyalt elméleti megközelítésekre támaszkodva. Elsőként amellet érvelünk, hogy a diskurzus-partikulákhoz nem érdemes több független jelentést rendelni, és megmutatjuk, hogy azon különbségek, amelyeket az őket tartalmazó különböző mondatok interpretációi között fel lehet fedezni, nem a partikulák jelentésének különbségéből, hanem a partikulák alapjelentésének a mondat más alkotórészeivel (pl. intonáció) való interakciójából származnak. Ezután két érvet mutatunk be annak a nézetnek a cáfolására, amely szerint a diskurzus-partikulák jelentése tekinthető úgy, mint amely a mondat partikula

nélküli részéhez egy propozíciót csatol hozzá. A továbbiakban a diskurzus egy adott mondata és a diskurzus megelőző részének tartalma közötti kapcsolatra hivatkozó partikulák elemzésével foglalkozunk, és megmutatjuk, hogy hasonlóságaik jól magyarázhatók akkor, ha olyan diskurzusjelölőknek tekintjük őket, amelyeknek a megjelenése kötelező a szövegben, amennyiben egy bizonyos reláció fennáll a kontextus és a mondat tartalma között. A fejezet utolsó pontjában amellet érveltünk, hogy mind a diskurzus tartalmára hivatkozó, mind az egyéb típusú diskurzus-partikulák jelentése egységesen ábrázolható egy olyan keretben, amely a partikulákat úgy tekinti, mint amelyek az őket tartalmazó mondatok által normál esetben kifejezett beszédaktusok jellemzőit módosítják.

12. A morfofonológia a szótárban (Rebrus Péter – Törkenczy Miklós)

A fejezetben vizsgált főbb kérdések:

- a. Milyen rendszerszerű (morfo)fonológiai viszonyok / kapcsolatok / szabályszerűségek vannak a rokon, azaz ugyanazon tövet vagy toldalékot tartalmazó szóalakok között?
- b. Milyen szerepet játszik a lexikon ezekben a kapcsolatokban / viszonyokban?

A (b) kérdés három alkérdésre bontható:

- i. Mit (milyen elemeket) tartalmaz a lexikon?
- ii. Milyen formában tartalmazza a tárolt elemeket a lexikon (milyen a tárolt elemek reprezentációja)?
- iii. Milyen a lexikon szerkezete (van-e szerkezete, vagy egyszerű lista, ha strukturált, milyen ez a struktúra, a szóalakoknak milyen csoportjait kell megkülönböztetni, stb)?

Jelen fejezetben egy olyan keretet szándékoztunk bemutatni, amely a magyar morfofonológia szabályszerűségeit a lexikonban a felszíni alakoknak a formai és funkcionális hasonlóságuk alapján vett különböző csoportjaiban ragadja meg, és nem mögöttes alakokra alkalmazott szabály- vagy megszorításrendszer eredményeként elemzi. Elemzésünkben a magyar szóalakok fonológiai mintázatának (morfofonológiájának) különféle aspektusait lexikai csoportokban, konkrétan paradigmákban, alparadigmákban, paradigmátípusokban és paradigmaosztályokban ragadjuk meg. Az elemzés során mindvégig feltételeztük (és megmutattuk), hogy a (vizsgált) morfofonológiai mintázatok gyakoriság-érzékenyek, azaz erősségük arányos a típusgyakorisággal. Elsődleges célunk nem az volt (a terjedelmi kereteken belül nem is lehetett az), hogy a magyar morfofonológiai „teljes” leírását adjuk, de a tüzetesebben vizsgált területeken (főnévi paradigmátípusok, a tóparadigmaosztályok CV-szerkezete) nagyfokú – esetenként az eddigi rendelkezésünkre álló leírások részletességét is meghaladó – deskriptív részletgazdagságra törekedtünk.

13. A szótár pszicholingvisztikája (Pléh Csaba, Lukács Ágnes, Kas Bence, Németh Dezső és Mészáros András)

Áttekintettük a mentális lexikon szerveződésének elveit és az ezzel kapcsolatos magyar kutatásokat. Bemutattuk, hogy a szavak olyan pszichológiai jellemzői, mint a jelentésteliség, képkiváltó és mozgáskiváltó érték, és az olyan nyelvi jellemzők, mint a szóhossz, morfológiai komplexitás, kategória és gyakoriság hogyan befolyásolják a feldolgozást. A szófelismerés modelljeinek kapcsán a következő kérdéseket jártuk körül: hány mentális lexikon van? Vannak-e külön lexikonok az akusztikus és vizuális modalitásban? Milyen folyamatok zajlanak le egy szó elérése és előhívása során?

A menetközbeni és offline vizsgálóeljárások leírása mellett kitértünk a lexikon szemantikai szerveződésének hierarchikus és asszociatív elveire. A szavak elsajátításának referenciális

problémájára több megoldási javaslatot is ismertettünk, és körüljártuk a lexikon és a morfológiai szerkezet viszonyát is. Minden kérdéskört, ahol voltak releváns és rendelkezésre álló eredmények, magyar adatokkal is illusztráltunk. Újabb kutatási eredményeinket is beillesztettük a fejezetbe. A szókincs és a nyelvtan elsajátításának alapvető háttérmechanizmusa a verbális rövid távú emlékezet; ezt a magyar random álszóteszttel tipikus és atipikus fejlődésben végzett vizsgálataink is igazolták. A lexikális fejlődés vizsgálata Williams-szindrómában azt mutatta, hogy a szókincs elsajátításának mechanizmusai a tipikus fejlődéshez hasonlóan működik, és a korábban feltételezettnél szorosabb kapcsolat van a lexikon és a nyelvtan fejlődése és működése között. Ez utóbbi megfigyelés korábbi eredményeinkkel összhangban a lexikon és a nyelvtan éles elkülönülése ellen szól.

14. A lexikon a nyelvtechnológiában (Gábor Kata, Héja Enikő, Kuti Judit, Nagy Viktor, Váradi Tamás)

A fejezet a lexikon számítógépes reprezentációját mutatja be, azt kérdést tárgyalja, hogy milyen alakban tároljuk a szótári információkat, hogy azok a számítógépes alkalmazások számára használhatók legyenek. A dolgozat három részre tagolódik. Az első rész áttekintést ad a lexikon szerepéről a nyelvtechnológiában, részletesen tárgyalva a magyar nyelvű fejlesztéseket és eszközöket. A második rész a Nyelvtudományi Intézetben készített magyar igei vonzatkeret adatbázis elveit és szerkezetét mutatja be. Ez a mára már 28 ezer egyedi keretet tartalmazó adatbázis alapvető forrást jelent a magyar nyelvű gépi szintaktikai elemzésben. Az adatbázis ismertetése után a jelentéselkülönítés terén történő felhasználásának a bemutatása következik. A fejezet harmadik témája a Magyar WordNet rendszer ismertetése. A WordNet rendszert George Miller és munkatársai fejlesztették ki a mentális lexikon számítógépes modelljeként. A rendszert számos nyelvre adaptálták, és egy index segítségével a nyelvi változatok közötti pontos átjárás is lehetséges, ami számos két- vagy többnyelvi alkalmazásra ad lehetőséget. A hierarchikus lexikon elemei az egyes jelentések (nem lexémák), melyeket eredetileg szinonima halmazzal definiáltak.

Korábban megjelent könyvek

1. Kiefer Ferenc: Lehetőség és szükségszerűség. Tanulmányok a nyelvi modalitás köréből

A munka a modalitás különféle definícióinak áttekintése után egy olyan meghatározást javasol, amely magában foglalja a nyelvi és logikai meghatározások legfontosabb elemeit. A szótár szerkezete szempontjából a 2. és 3. fejezet nyújt új eredményeket. A 2. fejezet a *-hat/-het* modális toldalék és a *kell* modális segédige jelentéseit veszi számba a Magyar Nemzeti Szövegtárból vett példaanyag alapján és arra keres választ, hogy hányféle jelentés különíthető el formális eszközökkel. Problémaként jelentkezik az a kérdés, hogy ebből a feladatból mennyi hárul a szótárra és mennyi függ más tényezőktől (a mondat- és a szöveggörnyezettől). A *-hat/-het* jelentései közül különösen a szubjektív lehetőség jelentéstana érdemel figyelmet, amit az tesz indokolttá, hogy ez a modalitásfajta közeli kapcsolatban áll az evidencialitással, a beszélő evidenciáját jelző nyelvi elemekkel, továbbá az is, hogy ez a modalitás rendelkezik a leggazdagabb nyelvi kifejezőeszközökkel. A 3. fejezet a modális *tud* ige jelentéseit, és vele összefüggésben a lehetőség és képesség összefüggéseit vizsgálja.

2. Kiefer Ferenc: Aspektus és akcióminőség különös tekintettel a magyar nyelvre

A munka részletesen bemutatja a különböző aspektuális kategóriákat és tárgyalja azokat az eszközöket, amelyek segítségével az egyes kategóriák egymástól elválaszthatók. Foglalkozik az igekötőknek az aspektus meghatározásában betöltött szerepével. Külön alfejezet tárgyalja az aspektus kompozicionalitását. A munkának két fejezete kapcsolódik szorosabban a szótár szerkezetéhez: az akcióminőségekről és az eseményszerkezetéről szóló. Az akcióminőségek a szótárban termékeny szóképző műveletek eredményei. A magyarban legalább 12 akcióminőséget kell megkülönböztetnünk, így a magyar nyelv az akcióminőségekben gazdag nyelvek közé tartozik. Az akcióminőség az aspektussal is összefügg, de nem minden akcióminőségnek vannak aspektuális következményei. Az igék eseményszerkezete az igével jelölt esemény részeseményeiből és az azok között fennálló temporális viszonyokból áll. Atomi, másra vissza nem vezethetők az állapotok, a folyamatok és cselekvések, valamint a pontszerű események. Az eseményszerkezet egyetlen egy részeseményből is állhat, többnyire azonban két vagy három részeseményből tevődik össze. Az eseményszerkezet az igék szótári ábrázolásában alapvető szerepet játszik, vázát alkotja a teljesebb szótári ábrázolásnak, amelyben szerepet kapnak egyéb elemek, pl. a kauzativitás, az állapotváltozás, az argumentumszerkezet, a tematikus szerepek is. Az eseményszerkezet látszólag az aspektustól független kategória, kimutatható azonban, hogy az aspektus levezethető az eseményszerkezetből.

3. Ladányi Mária: Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek

A könyv témája többszörösen is kötődik a lexikonelméleti kutatásokhoz. Egyfelől a morfológia témája önmagában is szorosan összefügg a nyelvelméleti modellek szótári komponensével, a lexikkal, mivel a morfológiát (amennyiben egy nyelvelméleti modell önálló komponenseként fogjuk fel), a legcélszerűbb módon a szótári komponens részének tekinthetjük, hiszen az általa felhasznált információk nagy részben a szótár információi, és szabályai párhuzamba állíthatók a szótár szabályaival – így ha a morfológiai komponens a szótár részének tekintjük, nagymértékű redundanciát kerülhetünk el. Másrészt a szóképzés (lexikai szerepének, azaz szóalkotási funkciójának köszönhetően) még akkor is vitathatatlanul a szótár részeként modellálható, ha az inflexió szótári státusával kapcsolatban vitás kérdések vetődhetnek fel. Emellett az olyan konkatenatív morfológiájú és (gazdag képzési morfológiájának köszönhetően) rivális képzésmódokat tartalmazó nyelvekben, mint amilyen a magyar is, a képzőket a lexikai egységekhez, pl. a szótóvekhez hasonló szótári egységeknek tekinthetjük, tehát jellemzésük saját jogukon, a rájuk épülő szóképzési szabályok leírása pedig a szótári komponens részét alkotó morfológiai komponens révén kétszeresen is a szótár tematikájába vág. A produktivitás témája is több szálon kapcsolódik a lexikonelmélet problematikájához. Egyrészt a szabályelvű morfológiai modellekben a szótár részét képező morfológiai komponens meghatározó szabályai a produktív szabályok: ezek leírása, ill. modellálása a morfológiaelmélet alapvető feladata. Másrészt a nem szabály-, hanem hálózatalvű morfológiai modellekben a lényeges morfológiai összefüggéseket nem szabályokban modellálják, hanem olyan, a szótári egységek kapcsolatában megnyilvánuló különböző erősségű mintázatokat tételeznek fel, amelyek a szótári egységek közötti fonológiai, morfológiai és jelentésbeli hasonlóságokra épülnek, és (a mintázatot képviselő egységek számától és használatuk gyakoriságától függően) analógiás mechanizmusokon keresztül határozzák meg az új morfológiai alakzatok létrejöttét.

A könyv részben elméleti kérdésekkel foglalkozik, elsősorban a természetes morfológia keretében, részben pedig esettanulmányokat tartalmaz a szóképzési rendszer egyes

részeivel, ill. a nyelvhasználattal kapcsolatban. A szóképzési neologizmusokat vizsgálva a szerző azt kívánja alátámasztani, hogy a beszélők morfológiai tudása nem korlátozódik a produktív szabályok ismeretére: az új formák analógiás úton történő felhalmozódása is hozzájárul a szóképzési rendszer egy-egy új mintázatának kiépüléséhez és fenntartásához. A könyv egyik újdonsága, hogy a főnévképzéssel és az igekötözéssel kapcsolatos vizsgálat a Magyar Nemzeti Szövegtár korpuszanyagaira épül. A nagy számú adat elemzése révén a szerző határozottabban tud állást foglalni a vitatott produktivitású képzők megítélésében, valamint (a szabályosságok leírásával és a korlátozások megadásával) pontosítja a korábbi leírást, és elméleti magyarázatot is kínál a vizsgált jelenségekre. A szerző az adatok sok szempontú elemzése révén árnyaltabbá teszi a természetes morfológia produktivitás értelmezését, és az elméletet módosító, új eredményekre jut: bizonyítja a típusgyakoriság és a produktivitás összefüggését, valamint javaslatot tesz az idegen eredetű képzők produktivitási skálájának kritériumrendszerére.